

CSORDÁS LÁSZLÓ

A MEGKÖZELÍTÉS NEHÉZSÉGEI:

KOVÁCS VILMOS *HOLNAP IS ÉLÜNK* CÍMŰ REGÉNYÉNEK LÉTMÓDJA
(SZÖVEGVÁLTOZATOK ÉS BEFOGADÁSTÖRTÉNETI DILEMMÁK)¹

(I. rész)

A BEFOGADÁSTÖRTÉNETI SZEMLELETRŐL, VÁZLATOSAN

Miért szükséges áttekinteni időről időre egy-egy könyv befogadástörténetét? Az irodalomtudomány már az előző század második felében túllépett azon a módszertani naivitáson, amely még előszeretettel hirdette, hogy a múlt önmagában, mintegy objektíve hozzáférhető a későbbi értelmező számára. A Hans-Georg Gadamer által kidolgozott filozófiai hermeneutika, majd az ennek nyomán születő és az irodalomtörténeti látásmódra máig hatást gyakorló Hans Robert Jauss-féle recepcióesztétika alapvetően változtatta meg a hagyományhoz való viszonyt. A hangsúly a szerzőről elsősorban a befogadóra helyeződött. Eszerint a megértés folyamata nem merülhet ki a szerzői invenció rekonstruálásával, a műalkotások életrajzi adatoknak való megfeleltetésével, a referenciális olvasat totalizálásával. Jauss alapvető tanulmányában így fogalmazza meg a recepcióesztétika szemléletmódjának lényegét: „egy adott irodalmi mű minősége és rangja nem az életrajzi vagy történelmi keletkezési körülményektől függ, s nem is kizárólag a műfajfejlődés sorrendiségében elfoglalt helyétől, hanem a hatás, a befogadás és az utóélet nehezen megfogható kritériumaitól”.²

Mindez abból a felismerésből ered, miszerint a szerző egyáltalán nem biztos, hogy *jobban érti* az általa létrehozott műalkotást, értelmezése önmagában semmivel sem előrébb való, mint egy másik, a hagyományt párbeszédbe vonó értelmezés. „Minden kornak a maga módján kell értenie a hagyomány szövegeit, mert azok a hagyomány egészébe tartoznak, melyhez dologi érdekelttség fűzi, s amelyben önmagát igyekszik megérteni. [...] A szövegek értelme nemcsak alkalmanként, hanem mindig fölötte áll a szöveg szerzőjének. Ezért a megértés nem pusztán reprodukáló, hanem

egyben mindig alkotó viszonyulás” – mondja Gadamer.³ Nyilvánvalóvá vált, hogy a *szerezői tekintély* helyett jobb, ha az érvekkel alátámasztott és kritikai szemléletű megközelítés, a hatás és a befogadás elemzése kerül az értelmezés látóterébe. Ez persze még egyáltalán nem jelenti a szerző halálát,⁴ de mindenekfelettségének, az irodalomtörténeti hagyományban igen sokáig elfoglalt autoriter pozíciójának megkérdőjelezését már sokkal inkább.

A történeti megértés, melynek problémájával mindannyiszor szembe találja magát az egy korábban született irodalmi műalkotást értelmező olvasó, összetett folyamat. A folyamat jellegéből adódóan a mindig mozgásban lévő jelen irodalmi horizontja közeledik a múlt horizontjához. A találkozás során párbeszéd alakul ki a hagyományok között, melynek révén módosulnak az előfeltevések: rendszerint az eddigiektől eltérő értelmezés születik. A múlt horizontja a hatás- és a befogadástörténet vizsgálata alapján férhető hozzá. A saját hagyományban állva feltett megismerő természetű kérdés (tudniillik mit gondoltak adott műalkotásról adott korban) önmagában nem előír ugyan, de a párbeszéd folyamán kritikaivá válik: felszínre kerülnek a recepció nyilvánvaló tévedései, a félreértések, az ideológiai konstrukciók, az értékelési zavarok és a kisajátító tendenciák éppúgy, mint az éles szemmel észrevett problémák. Mivel a horizontok folyamatosan változnak, így a kérdésirányok is módosulnak: könnyen előfordulhat, hogy egy feltűnő új nemzedék számára egészen másként hat egy olyan műalkotás, mely évekkel ezelőtt még nagy figyelmet kapott bizonyos ideológiai-aktuálpolitikai felhangjai miatt. Az sem zárható ki teljesen, hogy máról visszatekintve közel sem tűnik olyan jelentősnek adott mű, mint azt példának okáért a rendszerváltást megelőzően hitték. De nem szabad elfelejteni: ennek ellenkezője szintén igaz lehet. Bizonyos szemléleti, esztétikai-poétikai problémák megléte, melyeket az egykorú recepció saját korlátaiba ütözve nem ismert fel (vagy valamilyen kényszerítő tényező függvényében nem vehetett figyelembe), a jelen hagyománnyal való párbeszédképességét tekintve olyan kanonikus erejű ajánlást is előhívhat, mely elhalványíthatja adott irodalomtörténeti korszak más, esetlegesen túlértékelt műveit.

ÉRTÉKELÉSI ZAVAROK A REGIONÁLIS KÁNONBAN

Természetéből adódóan minden értelmezés és értékelés valamilyen szinten korhoz, helyhez, illetve helyzethez kötött, így megjelenése után felül kell bírálni azt. Nincs ez másként, ha a kutatás látókörébe egy regionális kánon,

jelesül a kárpátaljai magyar irodalom önképe, önértése kerül.⁵ Ebben a kánonban fontos helyet foglal el Kovács Vilmos életműve. A II. világháborút követő időszakról egészen az 1970-es évek közepéig-végéig az ő nevéhez kötődnek azok a ma is értékelhető versek, illetve elbeszélői szövegek, amelyek megalapozták az úgynevezett kárpátaljai magyar identitást és egy napjainkig folytonosnak tekinthető hagyománytörténetét (szemben az irodalmi közvéleményből lassan teljesen kikopó Balla Lászlóval, aki a rendszerváltásig nem hozott létre esztétikailag hitelesnek tekinthető művet).⁶ Pomogáts Béla mértéktartó értékelése ma is helytállóan tűnik: „Lehet, hogy Kovács Vilmos nevét csupán egy vékony kötetre való vers őrzi meg, ezeket a verseket azonban számon kell tartanunk a huszadik század magyar költészetének megbecsült korpuszában”.⁷

Bár Pomogáts nem említi idézett dolgozatában, a kortárs értelmező számára komoly kihívást jelent Kovács Vilmos egyetlen regényének, a *Holnap is élünknek* az újraolvasása. Ami nyilvánvaló: a mű nem kerülhető meg ma sem, hiszen megjelenését követően ez a regény irányította elsőként a magyarországi közvélemény figyelmét a kárpátaljai magyar irodalomra, kiterjedtnek tekinthető recepciója van, gyakran hivatkoznak rá irodalmi körökben, valamint tananyagá vált Kárpátalján és néhány magyarországi intézményben.

Felmerülhet a kérdés: miért szükséges az értékelések újragondolása a 21. század olvasója számára? A befogadás- és hatástörténet áttekintése során világossá válik: amikor a *Holnap is élünk*ről szó esik, elsősorban a regény kálváriája kerül a középpontba, ezt követően az 1960-as, 1970-es években született magyarországi kritikák megállapításaira hivatkoznak újra és újra, míg egy zárt nagy elbeszélés részeként (tudniillik a kárpátaljai magyarság útja a rendszerváltás felé) a mű politikai tett erejét emelik ki, háttérbe szorítva a szöveget és a voltaképpeni esztétikai értékelést.⁸ Így aztán könnyen találhatunk repedéseket az értelmezések falán, példának okáért: a *Holnap is élünk* eddig napvilágot látott három szövegváltozata jelentékeny pontokon tér el egymástól – mint azt a továbbiakban látni fogjuk – és egyáltalán nem mindig, hogy az 1965-ös vagy a 2007-es változat alapján jelentünk ki bármit is.

További problémák jelennek meg az értelmezői nyelvek retoricitásával, nyilvánvaló túlzásaival, valamint gyakorta körvonalazatlan, definiálatlan fogalomhasználatával kapcsolatban. Jellemzőnek tekinthető a recepció egyik vonulatára Nagy Zoltán Mihály írásának szenvedélyes és a szöveg felett elsikló, erősen általánosító retorikája: „mondjon bármit néhány finnyás szakmabeli, ez a mű az és olyan, aminek és amilyenek egy regénynek lennie kell: cselekményében izgalmasan fordultos, tartalmában elme-mélyig el-

gondolkodtató, stílusát tekintve istenadta természetességgel, ugyanakkor szerzői megtervezettséggel olvasmányos”.⁹ Aligha hihető, hogy ez a retorika termékeny és párbeszédképes lenne, szűk horizontjának veszélyeiről nem is beszélve: még a regény kézbe kerülése előtt frusztráltsággal tölti el az olvasót, hiszen eleve kizárja és megbélyegzi mindenféle kritikai megközelítés létjogosultságát. A Nagy Zoltán Mihály által felhozott szempontok pedig nem eléggé meggyőzőek: a fordulatossá cselekményszövés, az elgondolkodtató tartalom, illetve az olvasmányosság ugyanúgy ismérvei lehetnek a szórakoztató és a populáris irodalomnak (pl. krimi, kalandregény, sci-fi stb.).

Egy mai olvasó a következő megfogalmazáshoz is csupán fenntartásokkal közelíthet: „az egykor »a kárpátaljai magyarság regénye«-ként emlegetett mű immár három évtized után is első a képzeletbeli kárpátaljai toplistán. Az akkori szépprózai teljesítményt sajnálatosan nem tudták meghaladni sem a Kárpáti Kiadó gyéren megjelengető kötetei, sem a peresztrojkán túli időszak után, az egy ideje magyarországi támogatással napvilágot látott »eredeti alkotások«. Megközelíteni is csupán Nagy Zoltán Mihály *A Sátán fattya* című kisregényének sikerült”.¹⁰ Nem csak arról van itt szó, hogy a tanulmány mélyen hallgat azokról az előfeltevésekről, melyekből nyilvánvalóvá válhatna, miért is került idézőjelbe az „eredeti alkotások” szintagma. De szintén hiányoznak azok a szempontok, amelyek alapján összehasonlítható és érték-hierarchiába állítható lenne két eltérő történelmi-társadalmi léthelyzetben (az idézetben tárgyalt Kovács Vilmos-regény a Szovjetunióban cenzurális körülmények között, míg Nagy Zoltán Mihályé a rendszerváltást követően az önálló, demokratikus berendezkedésű Ukrajnában) született, eltérő tematikai és még inkább gyökeresen más poétikai stratégiákkal építkező műalkotás. A megállapítás időbevetettségét, meghaladását az is példázza, hogy azóta Penckófer Jánostól (*Hamuther*) egészen Berniczky Éváig (*Méhe nélkül a bába*) és Brenzovics Mariannáig (*Kilátás*) olyan regények jelentek meg a kárpátaljai magyar irodalomban, melyek újraírják a rendszerváltás előtt kialakult regionális kánon gondolkodás- és értésmódját.

A REGÉNY MEGJELENÉSE KÖRÜLI VITÁK: AZ ELMARASZTALÓ LEKTORI JELENTÉS, A VÁLASZLEVÉL ÉS AZ ÉRTÉKTÉTELEZÉSEK

Az elemzések tekintélyes része foglalkozik a *Holnap is élünk* megjelenési körülményeivel. M. Takács Lajos és Barzsó Tibor az általa szerkesztett szövegváltozat utószavában, illetve utóbbi külön dolgozatokban is,¹¹ Tóth Ist-

ván szintén külön tanulmányban.¹² Botlik József egy teljes fejezetet szentelt a témának kismonográfiájában.¹³ Az ezekben a munkákban hivatkozott dokumentumok egy tekintélyes része a nagyközönség számára is hozzáférhetővé vált, amikor az *Alföld* (M. Takács Lajos szerkesztésében és közreadásában)¹⁴ és a *Kortárs* (Kovács Éva fordításában)¹⁵ folyóiratok publikálták azokat. Illetve valamennyi kortörténeti dokumentum, amely egyáltalán szóba jöhet, megtalálható Botlik József már említett kismonográfiájának függelékében.¹⁶ A legfontosabb ezek közül alighanem Balla László lektori jelentése és az erre válaszul írt Kovács Vilmos-levél, amit a szerző a Kárpáti Kiadónak címzett.

Az említett szövegek kétségtelenül kordokumentum-értékkel bírnak, de a regény hatástörténetét tekintve: ezeket *helyettesítő szereppel* is ellátták a későbbi értelmezők. Így viszont könnyen olybá tűnhet, hogy a jelentés és a válaszelevél a tulajdonképpeni hiányzó egykorú kárpátaljai recenziók és kritikák *helyett* kerül az értelmezési horizontba, ami azonban komoly dilemmára ad okot.

A recenzió és a kritika ugyanis – műfajuk szerint – publikálásra szánt szövegek, melyeknek általában az értékelés és a közvetítés (akár az olvasó, akár a szerző felé, akár is-is) a funkciója. A lektori jelentés ellenben egy jóval szűkebb közösségnek, elsősorban adott kiadó munkatársainak és a szerzőnek íródik, rendszerint nem publikálásra szánt anyag. Így amikor ezeket a dokumentumokat vizsgáljuk, a korban használatos kritikai nyelv és értékelés diszkurzív tere helyett sokkal inkább az egyén és az akkori hatalmi beszédmódhoz való viszony látszik döntőnek. Annál is inkább fontos ezen előfeltevések felől megvizsgálni e dokumentumok állításait, mert gyakran tűnhet úgy, hogy a rendszerváltást követő elemzéseket egyszerűen sarokba szorítja ez az örökség: *az újraolvasás lehetőségeinek és a regény esztétikai-poétikai értékeinek vizsgálata helyett feladatuknak a regény és szerzője megvédését tekintik a lektori jelentés állításaival szemben*. Miért nem tekinthető egészen problémamentesnek ez a hozzáállás?

Balla László szerkesztői véleménye a hatalmi nyelv kizárólagosságát és a szocialista realizmus sematikus eszmerendszerének számonkérését tükrözi, ezt támasztja alá gyakran ismételt frázisa (és ennek különféle variációi): a művészet egyedül helyes eszmei vonala. A jelentés logikája a következőképpen összegezhető: Balla véleménye szerint a regény rossz. Nem feltétlenül azért rossz, mert nyelvileg nem eléggé igényesen megformázott vagy esztétikai-poétikai hibák sorába botlunk a szövegben, hanem teljesen művészetidegen okok miatt: „Számos, *eszmei szempontból* néha egyenesen *káros állítást* hordoz”.¹⁷ Mivel a *Holnap is élünk* a szovjet ideálokat, a párt irodalomban és művészetben betöltött szerepét, illetve a szocialista realizmust nem

fogadja el kritika nélkül, így – Balla logikája szerint – „[m]űvészi szempontból a regény alulmarad a szerző képességein”.¹⁸ Majd a lektor e prekonceptiók mentén sorra veszi a legsúlyosabb ideológiai hibákat, a regény imaginárius természetű szövegét végig referenciálisan olvasva: a legegyszerűbb tükrözésesztétikai elvek szerint (pozitív-negatív hősök ellentéte, forma és tartalom egységének sematikus elve) *kéri számon* a szövegen és annak szerzőjén¹⁹ a Balla által meglehetősen leegyszerűsítve felfogott valóságesszményt. Balla László perspektívája az ún. „szovjet magyar” mesterségesen létrehozott, a magyar kulturális hagyomány folytonosságát a szovjet párthatalmi érdekeknek behódolva elvető ember kategóriájával írható le.²⁰ Mondatainak súlya a mögöttes hatalmi erők eltűnésével egyre inkább könnyűvé, a rendszerváltás után pedig önmaga paródiájává válik. A lektori jelentés értelmezői horizontja éppen ezért ma nem párbeszédképes, aligha lehetséges az általa kijelölt mederben maradvá értékelni a regényt. Mégsem tekinthetünk el egészen meglététől, hiszen Kovács Vilmos válaszlevelében átveszi ezt a retorikát, sőt a *Holnap is élünk* szövegváltozatainak legfőbb problémája éppen az, hogy a performatív nyelvi aktusként is működő részleteket, a későbbi recepció által kiemelt politikai tett-jelleget érintő változtatásokat a szövegen alighanem a lektori jelentés alapján teszi meg a szerző.

Arra, hogy Kovács Vilmos válaszlevele nem tekinthető gáncstalannak, Tóth István is felhívja a figyelmet: „Aki olvasta a regényt, tanúsíthatja, hogy az elmarasztaló jelentés vádjai nem állják meg a helyüket. Kovács Vilmos [...] a kiadó vezetőinek címzett levelében ezt tételesen is cáfolja. Kényszerű védekezésből, úgy, hogy maga is igénybe veszi a kor pártos demagógiától átjárt nyelvezetét, öblös hanghordozását. [...] [A] cél nyilvánvalóan a regény útjának egyengetése volt.”²¹ Ezt az értelmezői gyakorlatot tekintem a Kovács Vilmos-recepció egyik önellentmondásának, a tanulmányban már előbb említett okok miatt. Ha ugyanis elfogadjuk Tóth István állításait, miszerint egyrészt a jelentés *vádjai* nem állják meg a helyüket, másrészt a cél szentesíti az eszközt, akkor könnyen átesünk a ló túloldalára: a *Holnap is élünk*ről azt kellene a vádak ellenében bizonyítani, hogy valójában pártos könyv, hisz a szovjet pozitív jövőképben és a szocialista realizmus szellemében íródott. Tulajdonképpen ezt igyekszik bizonygatni Kovács Vilmos válaszlevele, remélve a regény kiadását.

A levélnek csupán két súlyos megállapításával foglalkozom, amelyek mellett nem lehet szó nélkül elmenni ma sem. A *Holnap is élünk*kel kapcsolatban gyakran hozzák fel példának, hogy ez az első kárpátaljai magyar regény,

amely beszél a munkaképes férfilakosság elhurcolásáról. Kovács erről így ír levelében: „A regényben érintettem azt a tényt, hogy Kárpátontúl férfi lakosságát erőszakkal elvitték munkára a keleti országrészbe. A szaktevélemény felveti a kérdést: kell-e erről írni? Szerintem feltétlenül. És miért? // A nyugati reakció a mai napig felhasználja ezt a tényt saját céljaira [...]. És mindezt úgy magyarázza, mint amely a szovjethatalom természetéből adódik. [...] A pártdokumentumok szellemében, amelyek felfedik és elítélik a sztálini személyi kultusz túlkapasait, kötelességemnek tartottam regényemben megemlíteni a magyar férfiak elhurcolásának tényét. [...] Nem szabad hagyni megerősödni azt a változatot, hogy mindez a szovjethatalom, a szocializmus természetéből következik, hanem mindezt a személyi kultusz túlkapasainak a számlájára kell írni”.²² A szovjet rendszerben elkövetett emberellenes bűntettekről (a malenykij robottól a gulágig) a rendszerváltás után könyvtárnyi szakirodalom született. A jelenkori történészek meggyőzően érvelnek mellett, hogy a népirtások a szovjet diktatórikus berendezkedés belső logikájából következtek. De hasonló következtetésre juthatunk Szolzsenyicin életművét tanulmányozva. Persze erről az 1960-as évek elején aligha lehetett volna beszélni a megerősödő cenzurális körülmények miatt.²³

A másik, ennél is súlyosabb megállapítás viszont az úgynevezett „magyar nacionalizmusról” esik: „A magyar nacionalizmus bírálata jelentős helyet foglal el a regényben, jól ismerem történelmi gyökereit és filozófiai alapját. [...] Pellengére állítom a hamis magyar hazafiságot is, leleplezem és kinevetem az úgynevezett Szent István-i gondolatot, a fasiszta ideológia hordozóját, amelynek célja az ezeréves határok visszaállítása”.²⁴ Nem szükséges hosszan érvelni amellett, hogy a Szent István-i gondolatnak, melynek az *Intelmekből* gyakran idézett passzusa épp az idegenek befogadását, valamint az egynyelvű ország gyengeségét és esendőségét taglalja, nem sok köze van a faji alapú megkülönböztetéshez és a fasiszta ideológiához.²⁵

Láthatjuk, a kordokumentumok állításai nem lépnek túl a ma teljesen párbeszédképtelennek tűnő szovjet ideológia retorikai sémáin. A regény értelmezési kereteit éppen ezért kellene mintegy kiemelni a lektori jelentés és a válaszlevél által kialakított hatalmi-diszkurzív térből és egy új térbe helyezni. Nem csupán azért, mert ha elfogadjuk a lektori jelentés horizontját, folyton önellentmondásokba és művészetidegen ideológiai vitákba keveredünk, amelyek nem segítenék a *Holnap is élünk* szövegének megértését, de azért is, mert a folyamatos csúsztatások, túl enyhe megfogalmazások egyszerűen meggátolják, hogy a valódi problémák felszínre kerüljenek.

Miért lehet érdemes mégis áttekinteni az előbb elemzett dokumentumokat? Talán nem túlzás azt állítani, hogy a regény eddig megjelent három szövegváltozatában tetten érhetjük ezeknek a hatását.²⁶ Azt, hogy a cenzúra mit és hogyan változtatott meg a regényen, egy kritikai kiadásnak kell majd felderítenie (az eddigi kiadások ilyen szempontból nem eléggé következetesek és kielégítőek), itt csupán a recepció által eddig jóformán alig-alig érintett probléma felvetésére vállalkozom.

A SZÖVEGVÁLTOZATOK KÉRDÉSE

A *Holnap is élünk* a további meghurcoltatások után 1965-ben mégis megjelenhetett könyvformában. A szövegen a cenzúra hatására történt néhány változtatás, amit Kovács Vilmos öccséhez írt levelében így reflektált: „A regényen különben csekély, a lényegét nem érintő szerkesztést végeztem. Remélem, ezzel sikerült becsapnom az illetékteleneket”.²⁷ Azóta két újabb kiadás látott napvilágot. A kéziratot gondozó és a regény második kiadását szerkesztőként felügyelő M. Takács Lajos így kategorizálja a Kovács által 1975-ben tett változtatásokat: „Sok bekezdésnyit kihúzott hőse, Somogyi Gábor művészetről és életről filozofáló »belső monológjaiból«, de megkurtította a párbeszédet is. Elhagyott sok fölöslegesnek ítélt jelzót és szóismétlést. *Egyes esetekben újra konkréttá és kritikus hangúvá tett olyan jellemzéseket és leírásokat, amelyek – feltehetően kiadói utasításra – csonkán és eufemisztikusan szerepeltek a 65-ös kiadásban.* Hősei és leírásai szóhasználatát helyenként a magyarországi köznyelvhez közelítette.”²⁸ A regény 1965-ös első, majd a 2007-es harmadik kiadását is szerkesztőként jegyző Barzsó Tibor ezt a leírást a következőkkel egészítette ki: „a szerző csak helyenként állította vissza azokat a szövegrészeket, amelyeket a Kárpáti Kiadó szerkesztőbizottsága és a cenzúrahatalóság követelésére kénytelen volt kihúzni regényéből az 1965-ös kiadásban. Így például kimaradtak a kárpátjai magyar iskolák helyzetéről, a moszkvai időszámítás kényszerű alkalmazásáról, a déli harangszó betiltásáról szóló részletek, amelyek az eredeti változatban gazdagították a regény valóság tartalmát”.²⁹

A tanulmány elején már említettem: az utókor perspektívájából könnyen lehet, hogy súlyt kapnak bizonyos részek, amelyek egykor, egészen más történelmi-társadalmi léthelyzetben nem tűntek különösen lényegesnek. A rendszerváltás környékén született és a demokratikus berendezkedésű Ukrajnában szocializálódott kisebbségi magyar olvasó már rendelkezhet olyan elvá-

rási horizonttal, melyből visszatekintve kétségessé válnak számára bizonyos ideológiai konstrukciók. Ezért lehet saját identitása számára lényeges, hogy időről időre dialógusba vonja a múltban megkonstruált értelmezéseket, értékeléseket. Jelen tanulmány szűkre szabott keretein belül csupán két konkrét példán keresztül érintem a regény eufemizmus-rendszerkritikusság dichotómiájának problémáját, amellet érvelve, hogy az egykori változtatások – a szerző értelmezése ellenére – igencsak lényegesek voltak.

A *Holnap is élünk* második fejezetében zajlik a következő párbeszéd:
„– Ezt Adytól loptad, ebadta – szólt bele a társalgásba Miska bácsi.

– Jaj, Miska bátyám, hát kinek jutna eszébe, hogy *oroszul író ukrán* létedre betéve tudod Adyt – sopánkodott Tóni.

– Mintha nem tudnád, hogy Miska bácsi [a] magyarok alatt a Dunántúlon tanítóskodott és jobban tud magyarul, mint te – mondta Győző, és kacsintott.”³⁰

A regény második³¹ és harmadik³² kiadásában Miska bácsi *oroszul író kárpátukránként* szerepel. Barzsó Tibor ezt a változtatást így kommentálta jegyzetében: „A kéziratban a szerző »ruszin író«-nak nevezte Miska bácsit. A változtatás a Kárpáti Kiadó szerkesztőbizottságának nyomatékos követelésére történt az 1965-ös kiadásban”.³³A különbség nyilvánvaló: az első publikált szövegváltozatban egy olyan ukránról, a Szovjetunió teljes jogú állampolgáráról van szó, aki egyszerűen csak tud magyarul, a későbbi kiadásokban szereplő kárpátukrán megnevezés viszont egy olyan kisebbségre utalhat (rutén, ruszin), amely hivatalosan máig nincs elismerve Ukrajnában, s amelynek kapcsolatai a magyar kultúrával, történelemmel közismertek. A kéziratban eredetileg szereplő ruszin megnevezés változtatásának elsődleges okát Balla László lektori jelentésében találjuk: „A regényben helytelenül nevezi az író a kárpátontúli ukránokat ruszinoknak”.³⁴

A harmadik fejezetben a következő gondolatokat az omnipotens elbeszélő pozíciójából ismerjük meg: „Gábor nem tud oroszul. Honnan tudna? Iskolába se jár, mert a magyar iskolákat *még nem nyitották meg*”.³⁵ A második és harmadik kiadásban ez a mondat szerepel: „Iskolába se jár, mert a magyar iskolákat *bezárták*”.³⁶ Az 1965-ben megjelent szövegváltozatban szereplő narrátor egyértelműen hisz a szovjet pozitív, optimista jövőképben: még nem nyitották ugyan meg a magyar iskolákat, de biztosan meg fogják valamikor. A későbbi változatokban viszont egyértelmű a rendszerkritika: bezárták a működő magyar iskolákat, s ezzel egy kisebbségnek az anyanyelv használatához való jogát korlátozták.

Összehasonlítva a három publikált változatot, egészen sok olyan szöveg helyet találunk a *Holnap is élünk*ben, amelyekben hasonlóan komoly eltérések érhetőek tetten. Talán nem túlzó a kijelentés: az 1989-es változat ismeretében *mást* érthetünk azon a recepcióban folyamatosan felbukkanó megállapításon, hogy Kovács Vilmos kimondta regényében az igazságot a rendszerről, mint az 1965-ös szöveget tekintve. A 2007-ben megjelent változathoz Barzsó Tibor már jegyzeteket fűzött, bemutatva és kommentálva a cenzúra utasításaira tett javításokat a kéziratban. Viszont még ez sem tekinthető minden részletre kiterjedőnek: hiányoznak például azok a jegyzetek, amelyek a későbbi szövegváltozathoz kihúzott művészetelméleti kérdéseket reflektálnák. Ezek a részek azonban még az 1965-ös szövegben fontos szerepet tölthettek be. Míg nem jelenik meg egy kritikai kiadás, amely pontról pontra nyomon követi a szöveg változásait, addig alighanem megmarad a befogadókban a következő kétség: vajon eleget tudunk-e a regényről, ha csupán az egyik, a rendszerváltás környékén vagy a kétezres évek elején publikált változatot olvassuk el?

JEGYZETEK

¹ A tanulmány megírása során a TÁMOP-4.2.4B/2-11/1-2012-0001 kutatási program (Campus Hungary féléves részképzés) ösztöndíjában részesültem.

² HANS ROBERT JAUSS, *Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja = Bevezetés az irodalom elméleteibe I., Olvasáselméletek*, szerk. Dobos István, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001, 233. (Fordította: Bernáth Csilla).

³ Hans-Georg Gadamer, *Igazság és módszer*, Bp., Osiris Kiadó, 2003², 331. (Fordította: Bonyhai Gábor).

⁴ A szerző halálát előrevetítő Roland Barthes elhíresült esszéjének egykor provokatív ereje volt. Ma már azonban kevésbé igaz az, hogy a kritikusok „a mű magyarázatát mindig abban keresik, aki létrehozta, mintha a fikció többé-kevésbé áttetsző allegóriáján túl végső soron mindig egyetlen személy hangját hallanánk, a szerzőét, aki feltárja »titkait«”. Roland Barthes, *A szerző halála* = R. B., *A szöveg öröme*, Bp., Osiris Kiadó, 1996, 51. (Fordította: Babarczy Eszter, kiemelések az eredetiben). Mivel a szerző és az olvasó közötti viszony a jelenkori irodalmi gondolkodásban demokratizálódott, így tarthatatlanná vált Barthes egyik legsarkosabb kitétele: „az olvasó születésének ára a Szerző halála”. *I. m.*, 55.

⁵ Fontos lenne mélyebben is megvitatni azt az irodalomtörténeti problémát, amelyet Szirák Péter a „kánonok regionalitása”, illetve a „regionalitás kanonizáltsága” kiasztikusszerkezetű viszonnal határozott meg. Vö. SZIRÁK PÉTER, *A regionalitás és a posztmodern kánon a XX. századi magyar irodalomban = Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*, szerk. Görömbei András, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000, 32. A kárpátaljai magyar irodalom kanonizáltságának kérdése különösen nehéz, hiszen az utóbbi időben megjelent összefoglaló és egy lehetséges kánon kijelölésének igényével fródtott munkák (például GRENDÉL LAJOS, *A modern magyar irodalom története*, Pozsony, Kalligram,

2010., illetve a GINTLI TIBOR főszerkesztésével kiadott *Magyar irodalom*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010.) nem foglalkoznak kárpátaljai magyar alkotókkal. Jelen tanulmány viszont alapul épp a regionális kánon (a kárpátaljai magyar irodalom) önértését vette, így a magyarországi kritikát is mintegy visszahatásként fogja fel az önértelmezés folyamatában. Azonban tudatosítani kell: ez csupán egy lehetséges perspektívából megalkotott elbeszélés, mely reflektál saját határaitra és nem törekszik totalitásra.

⁶ A kárpátaljai magyar irodalom sokáig kétszemélyesként volt elkönyvelve a magyarországi kritikában. Görömbei András a rendszerező irodalomtörténész távlatából a következőképp különbözteti meg (és ezzel mintegy értékeli) Balla László és Kovács Vilmos regényírói munkásságát: [Balla László] „Az összetettebb társadalmi vagy magánéleti kérdéseket kerüli. [...] Írói alkatának talán az ifjúsági regények romantizáló lehetősége felel meg leginkább”. GÖRÖMBEI ANDRÁS, *Kisebbségi magyar irodalmak (1945-2000)*, Debrecen, Kosuth Egyetemi Kiadó, 2001, 313. Néhány oldallal később a *Holnap is élünk* így értékeli: „a kárpátaljai magyarság több egzisztenciális és morális problémáját vetette föl, mint az egész ottani magyar próza együttvéve. [...] Modern, tömörítő átvetítésekkel mutatja meg a múlt és a jelen összefüggéseit”. Görömbei, *I. m.*, 315-316.

⁷ POMOGÁTS Béla, *Kovács Vilmos testamentuma*, Együtt, 2007/4, 29.

⁸ Erre az alapállásra jó példa lehet Barzsó Tibor retorikája: „Nagy hiba lenne csupán esztétikai mércével mérni ezt a fogyatékosságoktól sem mentes alkotást. Az akkori valóságba beágyazva kell értékelnünk jelentőségét, azt, hogy művészi eszközökkel ábrázolta a szovjet uralom alá került kárpátaljai magyarság sanyarú helyzetét, ki merete mondani az igazságot az égbekiáltó igazságtalanságokról”. BARZSÓ TIBOR, *Egy regény kálváriája*, Együtt, 2007/4, 41. Az igazság kimondásának és a szövegváltozatok problémájának kérdése természetesen nem ilyen egyszerű, emellett érvelek jelen tanulmányban is.

⁹ NAGY Zoltán Mihály, *Küzdelem egy lakhatóbb világért*, Együtt, 2007/4, 34.

¹⁰ TÓTH István, *Kovács Vilmos Holnap is élünk című regénye megjelenésének körülményeiről*, Hitel, 1995/4, 94.

¹¹ M. TAKÁCS Lajos, *Regénysors, írórsors, sorsregény* = Kovács Vilmos, *Holnap is élünk*, borító, szöveggondozás, utószó, bibliográfia: M. Takács Lajos, Debrecen–Ungvár, Csokonai Kiadó–Kárpáti Kiadó, 1989², 207-214. Illetve: Barzsó Tibor, *Utószó* = Kovács Vilmos, *Holnap is élünk*, sajtó alá rendezés, jegyzetek és utószó: Barzsó Tibor, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2007³, 225-228. Valamint: BARZSÓ TIBOR, *Egy regény kettős évfordulója*, Együtt, 2005/3, 79-82. és BARZSÓ TIBOR, *Egy regény kálváriája*, Együtt, 2007/4, 36-42.

¹² TÓTH István, *I. m.*, 92-100.

¹³ BOTLIK József, *A hűség csapdjában*, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2003, 105-120.

¹⁴ „*Lépteimet piros öklű plakátok vigyázták*” *Dokumentumok Kovács Vilmosról*, szerk. és közread. M. Takács Lajos, Alföld, 1989/6, 30-35.

¹⁵ KOVÁCS Vilmosné szül. Teke Éva, *Így éltünk Kárpátalján*, Kortárs, 2002/2-3, 82-95. (Itt olvasható Balla László vezető szerkesztői szakvéleménye, illetve Kovács Vilmos levele a kiadóhoz, melyben válaszol a kifogásokra.)

¹⁶ BOTLIK József, *A hűség csapdjában*, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2003, 175-229.

¹⁷ BALLA László, *Vezető szerkesztői szakvélemény Kovács Vilmos Holnap is élünk című regényéről*, Ford. Kovács Éva, Kortárs, 2002/2-3, 82. (Kiemelések tölem, Cs. L.)

¹⁸ BALLA, *I. m.*, 83. Hogy miképpen tehető egyenlőségjel a felsorolt szempontok és a művészi szempont közé, alighanem rejtély a szocialista pártideológusok hatalmi nyelvét csak a könyvek lapjairól ismerő befogadó számára.

¹⁹ Tipikus félreolvasási stratégia ez, amikor a szereplők személyét és állításait azonosítják a szerző személyével és állításaival. A narratológia és mindenekelőtt Gerard Genette kutató-

sai nyomán (pl. *Figures III.*) tudjuk, hogy ez sokkal bonyolultabb folyamat, hiszen ehhez az azonosításhoz több tényezőt (elbeszélői perspektíva, narrátor és narráció, elbeszélés és elbeszélő történet viszonya stb.) is figyelembe kell venni.

²⁰ Erről a kategóriáról Balla László így ír visszaemlékezésében: „a kárpátaljai magyarok fejlett szocialista társadalomban, a kommunizmus építésének magasabb fokán élnek, mint magyarországi testvéreik, ezért ők azoktól némelyest különböző, sajátos magyarok, »szovjet magyarok«, erre büszkék és ragaszkodnak életformájukhoz.” Balla László, *Szegény ember vízzel főz. Életem: a Kárpáti Igaz Szó, Együtt, 2002/3, 48.*

²¹ TóTH István, *I. m.*, 98.

²² Kovács Vilmos levele a kiadóhoz, *regényéről*, ford. Kovács Éva, Kortárs, 2002/2-3, 89-90.

²³ Hogy a cenzúra és a párt elvárásainak nyomása alatt alkotó Kovács mennyire torzított saját szemléletén a publikálásra szánt dokumentumok bizonyossága szerint, ezt a kérdést Botlik József kisonográfija is érinti: „A nagy valóság című cikk az író özvegye szerint: »Nem őszinte írás. Amikor férjemet alkotói létében a pártszervek és a hatóságok szorongatták, védekezésül mindig túlzottan hangsúlyozta édesapja kommunista múltját és a saját, erős baloldali meggyőződését.« Kovács Vilmos egyébként így tett a különböző időszakokban készült önéletrajzaiban is, és a szovjet rezsim elvárásainak megfelelően eltorzította szülőfaluja, valamint Kárpátalja valódi történetét, korabeli viszonyait és helyzetét”. Botlik József, *A hűség csapdájában*, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2003, 13.

²⁴ Kovács Vilmos levele... 90.

²⁵ Penckófer János alapos tanulmányában már érinti ezeket a kérdéseket a *Holnap is élünk* szövegét elemezve, de ő a művészi értékek és a politikum keveredését végül pozitívan értékeli, utalván arra, hogy a regény tabunak számító témával foglalkozott abban a korban, éppen ezért „megjelenése önmagában számít pozitív politikai tettek, annak ellenére, hogy a tüzetesebb vizsgálódás más elgondolásokhoz is vezethet. [...] E kiragadott részletek [ti. a Szent István-i gondolatról] a szöveggörnyezetben, ha lehet, még egyértelműbben hangsúlyozzák azt, hogy Somogyi Gábor saját népe »ellen« szól, de mindezen túl a szerző elérte célját: egyáltalán beszélt arról, amiről beszélni főbenjáró bűnnek számított”. Penckófer János, *Bomló század tébolyában Gát és Főt között (Kovács Vilmos pályaképe)*, Szabolcszatmár-beregi szemle, 1999/1, 68-69. (Kiemelés az eredetiben.)

²⁶ A szövegváltozatok: Kovács Vilmos, *Holnap is élünk*, Uzsgorod, Kárpáti Kiadó, 1965. (A továbbiakban: Kovács, 1965.). Kovács Vilmos, *Holnap is élünk*, borító, szöveggondozás, utószó, bibliográfia: M. Takács Lajos, Debrecen–Ungvár, Csokonai Kiadó–Kárpáti Kiadó, 1989². (A továbbiakban: Kovács, 1989.). Kovács Vilmos, *Holnap is élünk*, sajtó alá rendezés, jegyzetek és utószó: Barzsó Tibor, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2007³. (A továbbiakban: Kovács, 2007.)

²⁷ Idézi M. Takács Lajos, *Regénysors, írórsors, sorsregény* = Kovács, 1989, 209.

²⁸ M. TAKÁCS Lajos, *I. m.*, 213. (Kiemelés tőlem, Cs. L.)

²⁹ BARZSÓ Tibor, *Utószó* = Kovács, 2007, 225.

³⁰ Kovács, 1965, 11-12. (Kiemelés tőlem, Cs. L.)

³¹ Vö. Kovács, 1989, 11.

³² Vö. Kovács, 2007, 11.

³³ Kovács, 2007, 229.

³⁴ BALLA, *I. m.*, 84.

³⁵ Kovács, 1965, 28. (Kiemelés tőlem, Cs. L.)

³⁶ Vö. Kovács, 1989, 25. Illetve: Kovács, 2007, 24. (Kiemelés tőlem, Cs. L.)